

Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi Işığında Kalenderiyye Zümresinin Sâlik Edinme Ayinleri

The Rites for Becoming a Devotee of the Qalandariyya in Light of Babarahim Mashrab's *Manaqipnama*

Orsolya SARAÇ¹

¹Eötvös Lorand Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan

ORCID: O.S. 0000-0002-0859-8663

ÖZ

13. yüzyılda Cemâleddîn Sâvî (ö. 630/1232) ile tarikat hâlini alan Kalenderiyye, sonraki yüzyıllarda Orta Doğu, Anadolu, İran, Orta Asya ve Hindistan gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu tarikata mensup olanlar, *fakr* ve *tecerrüd* umdeleriyle ve *çihâr darb* (saç, sakal, bıyık ve kaşları kesme) uygulamalarıyla dinî ve toplumsal kurallara bir başkaldırı niteliği taşıyarak dünyayı önemsemediklerini vurguladılar. Kalenderlerin özel mülkiyete karşı çıkmaları, evlenmemeleri, itlerle dolaşmaları ve dilenci hayatı sürmeleri mevcut toplum düzenine karşı bir isyan hareketi vasfı taşımaktaydı. 17-18. yüzyılda Orta Asya topraklarında yaşamış Kalenderî zümresine mensup olan Babarahîm Meşreb, Türkistan topraklarında şair ve Kalender dervişi olarak kendisine ün kazandırmıştır. Babarahîm Meşreb'in kerametvârî şahsiyetini aktaran *Menâkıbnâme* adlı eserde kendisini bir *dîvâne kalender* olarak nitelendirir. Mezkûr eserde sergilemiş olduğu İslami toplum yapısının kültür ve ahlakına mugayir davranışları halk tarafından şaşkınlıkla karşılanır. İşlemiş olduğu eylemlere örnek olarak, kutsal mekânlara ihtiram göstermemesi, yarı çıplak bir vaziyette itlerle dolaşması, esrar içmesi hem manevi hem dünyevi liderlere münasip olmayan davranışlarda bulunması gösterilebilir. Bu araştırma, Babarahîm Meşreb'in çağdaşları ve sâlikleri tarafından derlenen, kendisine ait şiirler ve menkıbelerin bir araya getirildiği menâkıbnâmeler kaynak olarak kullanılarak Kalenderî sâlik edinme ayinleri üzerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Babarahîm Meşreb, Menâkıbnâme, Kalenderiyye, Çağatay edebiyatı

ABSTRACT

The Qalandariyya Sufi order was formed in the 13th century by Jamâl al-Dîn Sâvî (d. 630/1232) and spread over the following centuries to broad geographical areas such as the Middle East, Anatolia, Iran, Central Asia, and India. Members of the order stressed their disregard for the world as a rebellion against religious and social rules, the principles of *faqr* [poverty] and *tajarrud* [immateriality], and the practice of *çihâr darb* [cutting hair, beard, moustache, and eyebrows]. Qalandars rebelled against the established social order by opposing private

Başvuru/Submitted: 18.05.2021 **Kabul/Accepted:** 26.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Orsolya SARAÇ (Doktora Adayı), Eötvös Lorand Üniversitesi, Budapeşte, Macaristan. E-posta: orsa.sarac@gmail.com

Atf/Citation: Saraç, O. (2022). Babarahîm meşreb menâkıbnâmesi ışığında Kalenderiyye zümresinin sâlik edinme ayinleri. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 953-16).

<https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.064>

property, not getting married, wandering with dogs, and living a life of begging. Babarahīm Mashrab was a member of the Qalandarī movement who lived in the lands of Central Asia in the 17th-18th centuries and earned himself a reputation as a poet and a Qalandar dervish in Turkestan. Babarahīm Mashrab described himself as a mad Qalandar (*n.d.*, p. 211b) in his *Manaqibnama* to reflect his miracle-working personality. His behavior is described in this work as contrary to the culture and morals of the Islamic social structure and had been greeted with public dismay. Examples of his actions include disrespecting holy places, walking with dogs half-naked, smoking cannabis, and behaving inappropriately with both spiritual and worldly leaders. This research focuses on Qalandarī rites using the hagiography of Babarahīm Mashrab, which contains poems and legends collected by his contemporaries and followers.

Keywords: Babarahim Mashrab, *Manaqibnama*, Qalandariyya, Chagatay literature

Giriş

Çağatay şairi Babarahîm Meşreb'in (1640-1711) menkıbelerini içeren hagiografik eseri olan *Menâkıbnâme* sadece şiirlerini değil, mensubu olduğu Kalenderiyye tasavvufî zümrenin ilke ve anlayışlarını da kapsamaktadır. Bir Nakşibendî-Kâsânî veli olan Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhında eğitim gören ancak yıllar geçtikçe pirinin hizmetinde bulunmaktan hoşnutsuz olan Babarahîm Meşreb, hocası tarafından hangâhtan sürgüne gönderilmesi için doğrudan günah işlemesinin ardından kendisine ün kazandırdığı Kalenderî yoluna girmiştir. Kaşgar şehrinden ayrılan ve on sekiz yıl boyunca Orta Asya'yı gezen dervişin Kalenderî inanç ve anlayışları hem yaşam tarzında hem de şiirlerinde ortaya çıkan önemli bir unsur olarak gözlemlenebilir. Böylece Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi* temel alınarak 17-18. yüzyılda yaşamış Kalenderî bir dervişin mensup olduğu zümreye ait doktrin ve erkânları nasıl tatbik ettiği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada, Babarahîm Meşreb ile seyahatlerinde ona eşlik eden sâlikleri arasında cereyan eden Kalenderî ayinler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Kalenderiyye

Kalenderî Zümrelerine Temel Bakış

Kalenderî tabiri yaygın olarak elinde asası, sırtında hırka veya postu, boynunda muskasıyla Türk şamanlarını andıran gezgin dervişler için ifade edilen bir terimdir (Mélïkoff, 2010, s. 96). İlk Kalenderler nerede ve ne zaman ortaya çıktıkları bilinmemekle beraber muhtemelen 9. yüzyılda Horasan ve Maverâünnahir'de belirmeye başladılar. Kalender terimi literatürde ilk olarak Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (ö. 1049) için kullanıldı.¹ Kaynaklarda farklı farklı isimlere –Ebû Ahmed-i Abdal-i Çiştî, Baba Tâhir-i Uryân-ı Hemedânî, Dervîş-i Ahû-pûş– rastlanılmak ile beraber Kalenderî hareketi daha sonraki yüzyıllarda belirgin bir hâl aldı (Ocak, 1999, s. 17-22). 13. yüzyılın tarihî bir kavşak niteliği taşıması ve tasavvufun kitleler arasında artan cazibesi, belirli Sûfî ritüellerine halkın katılımına öncü Sûfiler tarafından izin verilmesi ve sıkı kurallarla belirlenmiş ritüellerin gevşeme ve muafiyetlere (Ridgeon, 2010, s. 240) sebebiyet vermesi, Kalenderî hareketin yeniden canlanmasına ve yayılmasına neden oldu (Karamustafa, 2006, s. 25-38).

Hareketin kökenleri ve zümrenin temelleri Cemâleddîn Sâvî (ö. 1232/3) ile ilişkilendirilmektedir. *Menâkıb-ı Cemâleddîn-i Sâvî*² adlı eserde yer alan bilgilere göre, Save şehrinde doğan ve daha sonra Horasan'da tanınmış bir Sûfî olan Cemâleddîn Sâvî, yaşamış olduğu hayattan memnun olmadığı için her şeyi geride bırakarak Dımaşk'a (Şam) gider. Şehrin mezarlığında Celâl-i Dergüzînî veya Şirâz-i Gerûbad adında tuhaf görünüşlü, tüysüz ve çıplak bir kişiyle tanışır. Sâvî, münzevi bir hayat yaşayan bu adama katılıp bir süre sonra onun eksantrik alışkanlıklarını devralır: Saçını ve sakalını tıraş eder, tamamen çıplak yaşamaya ve beng (esrar) tüketmeye başlar. Zamanla kendisinden sonra tarikatını yayacak olan dört şeyhini (Karamustafa, 2006, s. 77) yanına alıp Kalenderîliğin doktrin ve erkânını tespit ederek Kalenderiyye tarikatını kurar. Cemâleddîn Sâvî'den sonra Kalenderiyyenin sâlikleri; esrar kullanan, cavlak

1 Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın tezkiresi 12. yüzyılın ortalarında kaleme alınmıştır (Nicholson, 1986, s. 145-147).

2 *Menâkıb-ı Cemâleddîn-i Sâvî* 1347 yılında Hâtîb-i Fârisî tarafından kaleme alınmıştır. Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. (Hatîb-i Fârisî, 1972).

adı verilen kıldan dokunmuş bir yelek giyen, hiçbir şer’i kaideye aldırış etmeyen, kısaca ibaha yoluna girmiş bir Kalender veya Cavlakî olarak anılmışlardır (Ocak, 1999, s. 31).

Müteakip yüzyıllarda Kalenderî zümreler İslam topraklarında yayılma eğilimi göstermeye devam etmiştir.³ Osmanlı topraklarında Abdallar, Camîler, Şems-i Tebrizîler ve Bektaşîler; Farsça konuşulan ülkelerde Cevalakiyye ve Haydariyye; Hindistan’da Celâliyye ve Madariyye; Orta Asya’da ise Nakşibendî-Kalenderler gibi farklı isimlerle yâd edilmişlerdir (Karamustafa, 2006, s. 70-78).

Maveraünnehir’de eski şamanlara benzeyen bu şahsiyetler, çoğunluğu göçebe olan Türk firakaları tarafından Bab, Baba veya Ata unvanlarıyla anılmışlardır (Köprülü, 2005, s. 146-147). 13. yüzyılda Uygur topraklarında birçok Kalenderin yaşadığına dair bilgilerin kaynaklarda yer almasıyla birlikte, 14. ve 15. yüzyıllarda Orta Asya’da Kalenderîliğin daha fazla yayıldığı ve hatta siyasi otoritelerce desteklendiği devirlere de şahit olunmuştur (Esin, 1985, s. 18-24). Fernand Grenard, 1890’lı yıllarda gerçekleştirdiği Doğu Türkistan araştırma gezisinde, o topraklarda Kalender veya divane olarak anılan gezgin dervişlerin tuhaf kıyafetlerle etrafta dolaştıklarını ve kaba tavırlar takındıklarını aktardı (Grenard, 1898, s. 23-37). Bu bilgilerin ışığında, geç Orta Çağ döneminden 18. ve 19. yüzyıllara kadar Kalenderlerin, şeriata uymayan antinomiyenist bir yaşam tarzını sürdürdükleri ifade edilebilir (Mélïkoff, 2010, s. 96); (Keyvani, 1982, s. 54).

Kalenderî Doktrin ve Erkânlar

Qalandar-nāma adlı eserde aktarılan bilgilere göre Kalender kelimesi, zümrenin temel doktrinlerini özetleyen kanâat, lûtf, nedâmet, diyânet ve riyâzat terimlerinin baş harflerinin birleşiminden oluşmaktadır (Hâfîb Fârsî, 1983, s. 83-87). Tasavvuf ve toplum dışı sufiler olarak değerlendirilen Kalenderlerin asıl gayesi hem bu dünyadan hem de öbür dünyadan uzaklaşmaktır. Sosyal hayatta herhangi bir iş veya statü kabul etmeyen, dünyanın endişelerinden ari insanlar olarak yaşantılarını idame ettirmişlerdir. Toplumun dışında yer alarak, o toplumun içini etkilemeyi ve mevcut gelenekleri ihlal edip bozmayı amaçlamışlardır. Yalnızca farzları ifa ederek nafîle ibadetleri yerine getirmemişlerdir. Böylece herhangi bir dünyevi varlığa itibar etmemek (*fakr*) ile bekâr ve münzevi bir hayat geçirmek (*tecerrüd*) gibi umdelere büyük önem vermişlerdir (Köprülü, 2005, s. 151). Kalenderîler, mevcut toplum yapısının dışında yer alan ve insanlara ne iyilik ne de kötülük yapmayı vaaz etmeyen, Cennet ve Cehennem kaygısı taşımadan dünyaya ait zevk ve ihtiraslardan kendini tecrit ederek cihanı dolaşan dervişler olarak tanımlanabilir (Karamustafa, 2014, s. 114-115).

İnkişaf ettiği bölgede tarikat hâlini alan Kalenderiyye’nin hem hayat tarzı hem de görüşleri açısından eski Hint ve İran mistik cereyanlarından etkilenmiş olabileceği üzerine dikkat çekilmiştir (Köprülü, 2005, s. 150). Anadolu’dan Orta Asya’ya kadar geniş bir coğrafi alanda yaşayan bu topluluklara; Budist, Zerdüşî ve Maniheist keşişlerin pek de yabancı olmamaları, üstelik onların hayat ve düşünce yaklaşımlarının bazı kesimler tarafından ilgi ve alaka ile karşılanması ve o dönemin İslam dünyasının siyasi ve içtimai karışıklıklarının katkısı da göz önüne alınırsa bu kadar geniş bir sahada Kalenderîlik cereyanının yayılabildiği ifade edilebilir (Ocak, 1999, s. 10). Bu hususlara ek olarak, Horasan’da ve Maveraünnehir’de ortaya çıkıp

3 Kalenderiyye ile ilgili literatür oldukça kısıtlıdır. Ahmet Yaşar Ocak’ın temel çalışmasının yanı sıra İngilizce hazırlanan eserler (Digby, 1984, s. 87-98); (Jarring, 1987); (Karamustafa, 2006) zikredilebilir.

gelişen Melametîlik akımıyla da Kalenderîlik arasında ilişki kurulmaktadır. Ancak Kalenderîler, hakiki sufiler olarak nitelendirilip zındık ve mülhitlerin dışında tutulmuşlardır; Melametîler ile aralarındaki fark, mevcut topluma muhalefet etmek ve nafile ibadetleri ifa etmemek olarak nitelendirilmiştir (Trimingham, 1971, s. 267).

Üç-beş kişilik gruplar hâlinde dolaşıp gezmeleri, günlük yiyeceklerini dilenerek sağlamları, günah işleyerek veya adaba mugayir davranışlarla halkın dikkatini kendi üzerlerine çekmeleri, hemen hemen her devir ve coğrafyada Kalenderî zümrelerinin ortak vasıfları olarak zikredilebilir (Rizvi, 1978, s. 303).

Kalenderîler, inançlarının dış görünüşte de tecelli etmesi nedeniyle toplumun dışına itilmişlerdir. Cemâleddîn Sâvî tarafından uygulanan *çihâr darb* olarak ifade edilen saç, sakal, bıyık ve kaşların tıraş edilmesi rüknü, bütün Kalenderî zümrelerinde belirgin erkânlardan biridir (Ridgeon, 2010). Daha sonraları zümreden zümreye değişen bu âdet, dört rüknün hepsi yerine sadece bir veya iki rüknün uygulanması ile icra edilmiştir.

Dış görünüşlerini tavsif eden diğer ayrılmaz parçalar ise, Kalenderî zümrelerine mensup dervişlerin yanlarında taşıdığı ve onların simgeleri hâline gelen nefir, çomak, keşkül ve teber olmuştur. İlk Kalenderler arasında sayılan Baba Tâhir-i Uryân-ı Hemedânî, Dervîş-i Ahû-pûş ile Cemâleddîn Sâvî örneklerinde olduğu gibi tamamen veya yarı çıplak gezmeleri ve sırtlarını hayvan postlarıyla örtmeleri, daha sonraları ise cavlak denilen yelek giymeleri her Kalenderî zümrede belirgin bir nitelik taşımıştır (Ocak, 1999, s. 159).

Babarahîm Meşreb

Babarahîm Meşreb Menâkıbnâmesi

Türkistan topraklarında şair ve Kalender dervişi olarak kendisine ün kazandıran ve geniş kitleler tarafından tanınan Babarahîm Meşreb'in yaşam öyküsü birçok kaleme alınan tezkirede kaydedilmiştir. Selahittin Tolkun'un bu konu üzerine hazırladığı çalışmasında; Abdulmutalib Hâce-i Fehmî'nin *Mecmuâ-i Hâce-i Fehmî*; Abdüşşükür Ziya'nın *Musavvadan Abdüşşükür Ziyâ*; Hoca Hekimhan Töre'nin *Müntahabu 't-tevârih*; Mirzâlim'in *Ensebu 's-selâtin*; Meczûb Namanganî'nin *Tezkiretü 'l-evliyâr*; Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın müritlerince yazılan *Hidâyet-nâme* ve *Menâkıb-ı Hâce-i Paşşa* adlı eserleri örnek olarak göstermiştir. Bunların yanı sıra Meşreb'in çocukluk arkadaşı olan ve şairin ölümünden altı ay sonra kaleme aldığı Ziyâvuddin İshâk Bâğıstânî'nin *Tezkire-i Kalenderân* adlı eserinde son derece önemli bilgilerin aktarıldığını belirtmiştir (Tolkun, 2001, s. 111).

Ahmet Yaşar Ocak'ın da belirttiği üzere, Kalenderîlik hakkında malumat sahibi olabilmek için tarihî kaynaklar olarak nitelendirilen tezkirelerin yanında tasavvufi kaynaklar olan menâkıbnâmeler de ele alınabilir.⁴ Menkâbeler veya menkıbeler,⁵ geniş halk kitleleri tarafından tanınan veli zatlarla ilgili kerametvârî olayların anlatıdır. Bu tür hikâyeleri içeren

4 Kalenderiyye kaynakları hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Ocak, 1999, s. XXV-XXXIX).

5 Abdurrahman Güzel'e göre, din büyüklerinin göstermiş olduğu harikulade hâlleri anlatan kısa hikâyelerdir (bkz. Güzel, 2004, s. 646). Ahmet Yaşar Ocak ise, tarikatın bütünlüğünü sağlamak gayesiyle velilere atfedilen sıra dışı olayları anlatan kısa öyküler olarak tanımlamaktadır (Ocak, 1992, s. 36). Ethem Cebecioğlu, velilerin hayranlık uyandıran fiillerini, hikmetlerini ve hayat tecrübelerini müridlerle paylaşıp Allah'a olan sevgiyi uyandırmak amacıyla evliyâların hayat hikâyesini anlatan eserler olarak tanımlar (Cebecioğlu, 2005, s. 426).

menâkıbnâmeler ise menkıbelerin bir koleksiyonu olarak belirli bir çağın tarihi ve kültürü hakkında zengin bir veri deposu niteliği taşırlar. Sözlü gelenek yoluyla aktarılan efsaneler, 13. yüzyıldan itibaren velilerin kerametlerinden⁶ insanları haberdar etmek amacıyla kâğıda dökülmüştür. Hikâyenin müellifinin velinin intisap ettiği zümreye mensup birisi olması, menâkıbnâmenin okuyucularının ise eserde yer alan tarihi unsurları referans düzeyinde biliyor olması nedeniyle menkıbeleri yorumlamak için gereken temel bilgilere sahiplerdi. Eserler, müellifler tarafından okudukları kitleye göre düzenlendiklerinden dolayı her menâkıbnâme farklı farklı sözlü kültürün abidevi bir hâlini yansıtmaktadır (Gülerer, 2013, s. 233). Bu eserler sayesinde tarikatın kutsi şahsiyetleri olan velilerin hatıraları ile doktrin ve erkânları yaşatılmıştır (Akarpinar ve Mustafa, 2010, s. 340-359).

Bu araştırmada, Babarahîm Meşreb'in hayatı ile Kalenderî inanç ve anlayışını incelemek üzere Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi Doğu Koleksiyonu'nda bulunan iki adet Meşreb *Menâkıbnâmesi* ele alındı. Török O. 384 kayıt numaralı *Dîvâne Meşreb* ile Török O. 244'te kayıtlı *Hazret-i Şâh-meşreb* adlı nüshaları,⁷ Macar Türkolog Ármin Vámbéry (1832-1913) tarafından 1862 ila 1864 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu Orta Asya seyahati sırasında elde edilmiştir.⁸

Babarahîm Meşreb'in Literatürdeki Hayatı

Menâkıbnâme'de kaydedilen bilgilere göre Babarahîm Meşreb, 1640 yılında Nemengan şehrinde tüccar Molla Velî'nin oğlu olarak dünyaya gelir. Annesi Bibi Selime'ye onu karnında taşıırken seslenerek ilerleyen yıllarda onun veli bir zat olacağıın alameti daha o günlerden kendini izhar eder.⁹ Eğitimine yedi yaşındayken Nemengan'daki bir mektepte başlayan Meşreb, üstadına itaat etmemesi ve kendi fikirlerini çekinmeden açıkça dile getirmesi nedeniyle mektebi terk etmek zorunda kalır.¹⁰ Genç Meşreb, Nemengan'ın tanınan sufi hocası Molla Bâzâr Ahund'un (ö. 1668) yanında eğitim alarak tasavvuf ilkelerini öğrenir, aynı zamanda Arapça ve Farsça dersler de görerek ilk şiirlerini o dönemlerde kaleme almaya başlar. Ancak Meşreb'in orada da huzur bulamaması ve Molla Bâzâr Ahund'un diğer müritleriyle yaşamış olduğu uyuşmazlıkların bir neticesi olarak Nemengan'dan ayrılır.

Nakşibendî-Kâsânî tarikatı koluna mensup Aktağlık Hocalarının şeyhi Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhına gider. Meşreb, Hâfiz'dan bir beyt¹¹ okuyarak Âfâk Hoca'nın

6 Ermişlerde bulunduğu inanılan doğüstü güç ve bu güçle gerçekleştirdiklerine inanılan şaşırtıcı ve doğüstü durum veya olay (Çağbayır, 2007, s. 2555).

7 Bu iki nüshanın detayları hakkında bkz. (Parlatır, İsmail-Hazai, György, 2007, s. 177).

8 Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâmesi*'nin tenkitli metni; Macaristan'daki iki el yazmasının yanı sıra Mahmut Fidancı tarafından hazırlanan Kabil'de basılmış bir litografiye dayanan doktora tezi ve dünyanın üç farklı ülkesinin kütüphanesinde bulunan üç adet –İran Parlamento Kütüphanesi (Meclis-i Şurâ-yi Islâmî Kütüphanesi, Tahran, İran), 17453 kayıt numaralı *Menaqib-i Mashrab*; Gallica, The Digital Library of the Bibliothèque Nationale de France (BnF)'de Supplément turc 1416 kayıt numaralı *Menakib-i Shah Mashrab*; Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu, Jarring Prov. 272 kayıt numaralı– nüsha da bu araştırmayı kaleme alan mevcut yazar tarafından doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

9 Meşreb, pazardaki bir satıcının tezgâhından aşağı yuvarlanan bir üzüm tanesini yerden alan annesinin onu yemesine mâni olmak için daha yedi aylık ceninken dile gelip konuşur: “*Ey Ana, Allahu Teâlâ'dan korkmadan mahluktan utanmadan birisinin hakkını haksızlık ederek çiğnedin. Eğer sen üzümlün sahibinin rızasını almazsan karnından kaybolup giderim*” (Dîvâne Meşreb, v. 2b-3a.).

10 “*Muallimi, 'Söyle, ey oğlum بسم الله الرحمن الرحيم (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla) elif de, dedi. Hazret-i Şah Meşreb elif dediler. Be harfine geldiğinde Hazret-i Şah Meşreb, 'Ey Muallimim, bunun manası nedir, diye sordular. Muallimi, 'Sen kim oluyorsun da bunun manasını bana soruyorsun?' diye açıkladılar. Hazret-i Şah Meşreb, 'Elif birdir, Allah'ım birdir, bundan ötesini söylemem hatadır, dedikten sonra etrafındakileri şaşırtarak kır tarafına doğru gittiler*” (Dîvâne Meşreb, v. 5a).

11 “*Bir bakışta toprağı altına çevirenler / Acaba bize bakıverirler mi?*” (Dîvâne Meşreb, v. 26b)

gönlünü kazanır ve onun müridi olur. On beş yaşlarında Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın hizmetine giren Meşreb; Kübreviyye, Cehriyye ve 'İşkiyye silsilesine mensup olan ve müritlerine bu silsilelerden tedris edip sohbetlerinden sonra da *Mesnevî*'yi şerh eden (Dîvâne Meşreb, v. 20b-21a) Âfâk Hoca'nın hangâhında yedi sene geçirir. Bu süre zarfında makam ve mertebeye ulaşır, ayrıca (Dîvâne Meşreb, v. 20b) irfan sahibi olur. Ancak yirmi iki yaşına gelen Meşreb, artık hocasının hangâhında kalmaktan hoşnut olmamasından dolayı kasten günah işleyerek¹² Kaşgar'dan sürgün edilir.

Yaklaşık on sekiz sene süren gezgin hayatı boyunca Meşreb, Kalenderî inanç ve anlayışı benimseyerek tüm Maverâünnehir ve Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerine seyahat eder. Hem kendisi hem de halk tarafından *dîvâne kalender* olarak nitelendirilen Babarahîm Meşreb, sergilemiş olduğu İslami toplum yapısının kültür ve ahlakına mugayir davranışları nedeniyle ahali tarafından şaşkınlıkla karşılanır.

Aradan geçen uzun yılların ardından Âfâk Hoca'nın Kaşgar'daki hangâhına geri döner ve şeyhi tarafından kendi üzerindeki hakları helal edilir. Ancak Belh Hükümdarı Mahmûd'un¹³ Meşreb'i şehit edeceği Âfâk Hoca'ya ayan olunca Meşreb'i Nemengan'da oturan annesinin yanına gönderir. Nemengan'da bulunduğu sırada hem annesinin hem de Âfâk Hoca'nın vefatlarının ardından tekrar yollara düşen Meşreb, Belh şehrine ulaştığında kaderiyle yüzleşmek zorunda kalır ve Belh Valisi Mahmûd Katagan tarafından idam edilir.

Babarahîm Meşreb ve Kalenderîlik

Menâkıbnâme'de Kalender tabiri Meşreb'le ilgili ilk olarak Âfâk Hoca'nın iki sâliki olan Molla Tâkî Ahun ve Molla Sâkî Ahun tarafından kullanılır: "*Bağışlayın Padişahım, bizim yaşımız bu yaşa geldi, böyle nefesi tesirli bir kalender görmedik,*" derler (Dîvâne Meşreb, 22b). *Tezkire-i Kalenderân*'da ise Molla Bâzâr Ahund'un medresesindeki yakın arkadaşı tarafından onun Kalender tabiatlı olduğu daha o yıllardan zikredilmektedir (İshoq Bog'istoniy, 1990, s. 155). Âfâk Hoca'nın dergâhından ayrıldıktan sonra Yarkend'e giden Meşreb, oradaki halk tarafından şu ifadelerle betimlenir: "*Son derece biçimsiz bedenli, al yanaklı, bitişik kaşlı, şehlâ bakışlı, kıvırcık saçları beline kadar düşen bir Kalender [...] aşk muhabbetinin ateşi alınına vuruyor*" (Dîvâne Meşreb, v. 37a).

Hacı Bektâş-ı Velî,¹⁴ Kaygusuz Abdal,¹⁵ Otman Baba¹⁶ ve diğer Kalenderî dervişlerinin en önemli ve ayırıcı hususiyetlerden biri olarak nitelendirilen *çihâr darb* uygulaması, en esaslı erkân olarak değerlendirilmişse de Babarahîm Meşreb'in kendisinin kara sakallı olması (Dîvâne Meşreb, v. 122a), saç ve kıllarını tıraş etmemesi hem *Tezkire-i Kalenderân*'da (İshoq Bog'istoniy, 1990, s. 154) hem de *Menâkıbnâme*'de (Dîvâne Meşreb, v. 173a) anlatılmakta ve ayrıca müritlerinin bu erkânı uyguladıklarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

12 "*Haram olan zinâyı işleyeyim ki bu günahımın sebebinden pîrim, Meşreb'i vurun diye söz söyler mi?*" (Dîvâne Meşreb, v. 28b) diyerek Âfâk Hoca'nın bir cariyesine göz koyar.

13 Mahmûd Biy Katagan 1707 yılında Belh bölgesinin yanı sıra Tirmiz, Şehrisebz ve Hisârîşâdmân'ı hakimiyeti altına almıştır (Mcchesney, 2014, s. 163).

14 Molla Sa'deddin, Hacı Bektâş-ı Velî'nin müridi olmasının ardından saçları tıraş edilir (Malçok Meteer, 2012, s. 72).

15 Kaygusuz Abdal, bir müridine başını tıraş etmesini buyurur (Şehzâde Alaâddin Gaybî, 2021, s. 30).

16 Otman Baba ve abdalları; saç, sakal ve kaşlarını kazıtıp başı açık yalın ayak, köy köy şehir şehir Rumeli'de gezerlerdi (Yurtoğlu, 2012, s. 27). Otman Baba, müridlerinin saç ve sakallarını kestirirdi (Yurtoğlu, 2012, s. 60).

Âfâk Hoca'nın dergâhından ayrılmasıyla başlayan ve on sekiz yıl süren seyahatleri sırasında ziyarette bulunduğu şehirlerin halkları tarafından daima bir Kalender olarak zikredilir. Kalmuk Hükümdarı Kongtaci'nin kızıyla buluştuğunda Meşreb, “*hem acayip hem de dünyayı ardında bırakmış bir kalender*” olarak tavsif edilir (Dîvâne Meşreb, v. 52b). Hindistan topraklarına gerçekleştirmiş olduğu seyahatinde ise o beldenin hükümdarı, “*Fergana toprağın-dan bir Moğol kalenderin geldiğini ve nefesinin acâyip tesirli Tahte Kibâbi olduğunu işittiler*” (Dîvâne Meşreb, v. 166a).

Hazar Denizi'nden geçmek için bir gemiye binen Meşreb ile gemide bulunan başka bir Kalender arasında şu konuşmalar geçer: “*Kalender, Hazret-i Şah Meşreb'i görünce şaşırıp kalarak kendi kendilerine, 'Ben bu dünya üzerinde bu kadar yol yürüdüm, böyle bir Kalender görmedim, ' diye mırıldanırken Hazret-i Şah Meşreb onun yanına geldiler. Kalender, 'Ey Kalender, adınız nedir?' diye sordu. Hazret-i Şah Meşreb 'Adım Meşreb,' diye cevap verdiler. Kalender, 'Meşreb'in manası nedir?' diye sordu. Hazret-i Şah Meşreb, 'Herhangi bir kişi bana yoldaş olsa ben ona refakâtlik ederim ve herhangi bir kazana düşsem onu kaynatırım, bunun için adı-mı Meşreb koydum,' dediler*” (Dîvâne Meşreb, v. 143a-143b).

Meşreb, Kırgız halkını ziyareti sırasında kendini ve Kalenderî anlayışını şu şiiri okuyarak ifade eder:

*Sevgilimin vuslatını izleyen, talepte bir kalenderim ben
Geçtim bu murdâr dünyâdan, talepte bir kalenderim ben*

*Başımdan tâ ayağıma vurur harman ateşi
Tamamını vurup karmakarışık, talepte bir kalenderim ben*

*Bütün âşıklar kıyamet sahrasında ağlar
Her yerde bir külhan yakan, talepte bir kalenderim ben*

*Sahibimden gelse şu ferman, lahiddin başını kaldır dese
Kefeni boynuma dolayıp, talepte bir kalenderim ben*

*Gider Meşreb bu alemde, kefenine kan bulaşmış bir hâlde
Belh şehrini kanımla boyayan, talepte bir kalenderim ben.*
(Dîvâne Meşreb, v. 95b-96a)

Kalenderîliğin ana esaslarından olan mevcut toplum düzenine karşı çıkararak genel ahlak ve adaba mugayir hareketlerde bulunma davranışı Meşreb'in hayatında da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Seyahatleri sırasında, yarı çıplak bir vaziyette itlerle dolaşması (Dîvâne Meşreb, v. 78b), şehrin meydanında esrar içmesi (Dîvâne Meşreb, v. 41a),¹⁷ hem manevi hem dünyevi liderlere münasip olmayan davranışlar sergilemesi, misalen kendi onuruna düzenlenen toyda yastık ve kilimlere bevl etmesi (Dîvâne Meşreb, v. 184b) o dönemin genel ahlak kurallarına muhalif fiiller olarak nitelendirilebilir. Ayrıca mescidin içine eşeğini götürüp mihraba bağlaması (Dîvâne

17 Orta Asya'daki esrar alt kültürü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Péři, 2016, s. 139-155).

Meşreb, v. 172b) gibi dinî ve kutsal mekânlara ihtiram göstermemesi olarak ifade edilebilecek eylemlerde bulunsa da namaz kılmak (Dîvâne Meşreb, v. 86b) ve hacca gitmek (Dîvâne Meşreb, v. 141b) gibi farzlara ihtimam göstermiştir.

Babarahîm Meşreb'in Sâlik Edinme Ayinleri

Kalenderî zümrelerinin teşkilat yapısı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz gibi Meşreb ve sâlikleriyle ilgili de elimizde pek az bilgi bulunmaktadır. Ömürleri seyahatlerle geçen Kalenderlerin en dikkat çekici vasıfları arasında yer alan serbest hayat tarzları ile din ve toplum kurallarına önem göstermemeleri, uğradıkları şehirlerdeki yerel halkın özellikle de gençlerin ilgisini çekmedi. Bu hususları yansıtır bir şekilde *Menâkıbnâme*'de de Babarahîm Meşreb ziyaret ettiği şehirlerin halkları tarafından coşkuyla karşılanıp bir veli olarak kabul edildiği kaydedilmektedir. Mezkûr eser Meşreb'in veli bir zat olduğunu vurgulamayı gaye edinmesinden dolayı Meşreb'in kerametvârî şahsiyetiyle ilgili hususlar zikredilirken müstakbel sâliklere cazip gelebilecek diğer niteliklerden bahis olunmamıştır. Lakin yaşadıkları çevreye ve oranın ahlaki prensiplerine uymayı tercih etmeyen gençler ya da suç işleyip cezalandırılmaktan kaçanlar Kalenderî zümrelerine girerek kurtuluşun yolunu bulabilmişlerdir (Ocak, 1999, s. 177-179). Buna benzer bir husus, *Menâkıbnâme*'de Meşreb'in sâliklerinin arasında yer alan hırsız bir *haramzâdenin* hikâyesi de zikredilir.

Meşreb'in kerametleri ve sâlik edinme ayinlerinden kaynaklı olarak onun ruhaniyetinden feyz alan kırk bir Kalenderî sâlikin adları *Tezkire-i Kalenderân*'da zikredilmektedir: Bihbud Kalender, Köse Meddah, Ecelhan Bağistanî, Zünnûn Divâne, Âlim Divâne, Aziz Kalender Şehrîstanî, Bedridin Endicanî, Şahrûh Kalender Hocendî, Âbid Ves-Ves Hocendî, Ârif Kalender Çengî, Esrâr Sitârî, Tâlib Kalender Şâşî, Hâlmuhammed Divâne Nemenganî, Hâşim Sota Kalender, Rahmet Divâne, Kakhâr Divâne, Hüseyin Kalender Tamburî, Gazi Meymâk Kalender, Sâbir Divâne, Behrâm Kalender, İlham Kalender Çengî, Kâmil Kalender Musavvir, Abbâs Kalender, Celâl Kalender, Hâşim Divâne, Abdurrahman Kalender, Nâzım Tentak, Kâzım Şepkôr Kalender, Hacızâde Kalender, Âciz Kalender, Raşid Sota Kalender, Gulâm Kalender, İslâm Kalender, Kebir Kalender, Murâd Kalender, Âdil Divâne, Kerim Kalender, Sâbit Kalender, Zâbir Kalenderbaşı, Artık Kalender, Rahim Kalender (İshoq Bog'istoniy, 1990, s. 153-154).

Menâkıbnâme'de ise bu isimlerden hiçbirisi yer almamakla beraber *Tezkire-i Kalenderân*'ın müellifi ve Meşreb'in sâliki olan Pîrmest Sitârî'nin adı geçmektedir. (Dîvâne Meşreb, v. 13a, 40b) Ayrıca, haramzâde (Dîvâne Meşreb, v. 89a-90b), Buhara Hükümdârı Abdullah Han (Dîvâne Meşreb, v. 184a-189b), adı belirtilmeyen bir Hoca (Dîvâne Meşreb, v. 192b-197a) ve bir yiğidin (Dîvâne Meşreb, v. 93a-94b) sâlik edinme hikâyesi kaleme alınmıştır.

Ateşe Hükmetme

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması hadisesi (Kur'an-ı Kerim, el-Enbiyâ, 68-69) ile şamanların ateşten korkmayarak alevlerin arasına girmeleri (Harva, 1959, s. 315-316) veya ateşe hükmetmeleri (Eliade, 2004, s. 369) konusuna paralel bir şekilde, kerametvârî Kalenderî şeyhlerin ateşle ayin ve ibadet icra etmelerine dair kaynaklarda birçok örneğe rastlanabilir. Bir yandan, Otman Baba ya da Hacı Bektâş-ı Velî velâyetnâmelerinde anlatılan musiki aletleriyle ilahiler söyleyerek raks ve sema ettikleri ateş

samahları, diğer yandan ise şaman törenlerini andıran ateş içine yürüyüp sağ çıkarak sergiledikleri ayinler vuku bulmuştur (Ocak, 2000, s. 166).

Bektâşî menâkıbnâmelerde yer alan en önemli ateş samahı, her sene Kurban Bayramı'nda Seyyid Gazi Zaviyesi'ndeki Muharrem Mâtemi ayinidir.¹⁸ En büyük Kalender olan Âzam Baba tarafından yönetilen ve birkaç gün süren ayinlere yaklaşık sekiz bin kişi katılırdı. Sohbetlerle geçen günlerin ardından, ayinin son gününde kesilen kurbanların etleri çeşitli yemeklerle birlikte dervişlere ikram edilirdi. Ziyafetin ardından devasa yükseklikte yakılan ateşin etrafında esrar içen dervişler semah edip ellerindeki kesici aletlerle de bedenlerinde yaralar açarlardı. *Velâyetnâme-i Otman Baba*'da yer alan diğer ateş semahlarında ise (Yurtoğlu, 2012, s. 61); (Yalçın, 2008, s. 68-69), müritleriyle dolaştığı şehirlerin dış kesimlerinde ağaç kesip yığmak suretiyle ateşler yaktıkları ve etrafında sema ile raks ettikleri gecelerden bahsedilmektedir.

Şamanist motifi olarak da nitelendirilen ateşe hükmetme ayinleri Kalenderîler tarafından da uygulanmıştır. Baba İlyas'tan velilik kerameti göstermesi için meydana odunlardan büyük bir yığın yapılarak Baba İlyas'ın müritlerinin yanan ateşin içine girmeleri ve yanıp yanmayacakları oradakiler tarafından müşahede edilmek istenir. Baba İlyas'ın bir müridi bu talebi yerine getirerek ateşin içinde yürür ve adım attığı her yerde ateşin söndüğüne şahit olunur (Melikoff, 2004, s. 65).

Başka bir örnekte, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Can Baba adlı halifesi Tatar Han tarafından devasa bir ateş üstünde kaynayan bir kazanın içine konulur. Can Baba tam üç gün üç gece boyunca ateşte kaynadıktan sonra kazanın dibinde sapaşğlam bir şekilde otururken bulunur. Bunun ardından alevlerin içine girmesi istenir ve oradan da sağlam çıkar (Gölpınarlı, 1958, s. 41-42). *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'da aktarılan rivayete göre, Abdal Musa'nın da veliliğini buna benzer bir şekilde ateşe girip oradan sağlam çıkarak ispat etmesi istenir. Bu kerametlerin ardından orada yaşayan halkların İslam'ı benimsemesine ve onları ikna edip aynı zamanda sâlikleri olmasına vesile olur (Seyirci, 1992, s. 210).

Menâkıbnâme'de kaydedilen bilgilere göre Babarahîm Meşreb de ateşe hükmederek Buhara şehrinde velilik kerameti göstermiştir: “*Ulema ve emirlerin hepsi toplanıp odun yığdılar. Bunu yakmalı diyerek o vakit Şah Meşreb'i odunların üstüne çıkardılar. [...] Şah Meşreb semâ' edip ateşin içinden çıktılar. İnsanlar, hırkasında ateşten tek bir iz bile olmadığını gördüler*” (Dīvâne Meşreb, v. 189a-190b).

Nüshalarda yer alan diğer bir menkıbeye göre, Babarahîm Meşreb Doğu Türkistan'daki Ok-salur'a¹⁹ ulaştığında ateş ayini sergileyerek bir sâlik edinmiştir: “*Hazret-i Şah Meşreb odun yığıp çirasından ateş yakıp kendileri [de] ateşin tepesine çıktılar. [...] Bir haramzâde oraya yaklaşırken bir ateşin tepesinde Hazret-i Şah Meşreb'in oturup gözleriyle kendisine doğru baktığını gördü. Hazret-i Şah Meşreb, 'Ey oğul, beri gel, nereye gidiyorsun?' diye sordular. Hazret-i Şah Meşreb tekrar yineleyerek, 'Ey oğul, buraya gel,' dediler. Haramzâde, 'Bağışlayın, yanarım ben,' diye cevap verdi. Hazret-i Şah Meşreb, 'Ey oğul, bir ümid ile geldin, bari eli boş dönme,' diyerek Endican yoluna revân oldular*” (Dīvâne Meşreb, v. 89b-90b).

18 Ahmet Yaşar Ocak çalışmasında bu ayini anlatan iki kaynağı esas olarak almıştır: Antonio Menavino ve Michel Baudier'in eserleri (Ocak, 1999, s. 171).

19 Günümüzde Çin'de Kızılsu Kırgız Özerk İli'nde bulunan ilçe, Kızıl (Kaşgar) Nehri'nin kuzey kıyısında yer almaktadır.

Melametle İntisap

“Kınamak, ayıplamak, serzenişte bulunmak” gibi anlamlara gelen melamet kelimesi (Çağbayır, 2007, s. 3122), Kalenderî anlayışında toplum değerlerine, dinî ve ahlaki kurallara önem vermeyen ve sefahat hayatı sürdürmeyi gaye edinen bir husus olarak telakki edilmektedir (Ocak, 1999, s. 148). Kalenderîler –mistik felsefe olan *fakr ü tecerrüd* doktrininde tezahür ettiği gibi– dünyevi mal ve mülkten tamamen uzak durmakla toplum düzeninin içerisinde yer almadıklarını vurguladılar.

Menâkıbnâme'de Babarahîm Meşreb bu anlayışını birçok menkıbede sergilemekte ve bunun bir yansıması olarak sâlikler edinmektedir. Bunlara bir örnek olarak, Buhara Hükümdarı Abdullah Han'ın Meşreb ile karşılaşması sırasında vuku bulan hadise gösterilebilir. Abdullah Han Meşreb'in Buhara'ya ulaştığının haberini alınca onu ağırlamak için “*kemha*²⁰ ve *üst üste döşekler*” yığdırıp oturması için yerlere serdirir ancak Meşreb bu döşeklerin üzerine bevl eder. Bunu neden yaptığını sorduklarında, “*Böyle izzete bevl etmek gerek,*” diye cevap verir. Açıklamasına devam ederek, “*Ey Abdullah Han, sen ve ben topraktan yaratıldığımız için ben toprağa bevl ettiğimde senin eline bevl ediyor olurum; senin eski bir paçavranı bevl edilmişse edilmiştir, bunda hiç fena bir durum yoktur.*” Bu sözlerin ardından baygınlık geçiren Abdullah Han, Meşreb'e hediye etmek için altınlar getirtip önüne koyar (Dîvâne Meşreb, v. 184a-184b). “*Şah Meşreb Allâh-u Ekber diyerek önünde duran altına bir tekme atar ve altınlar yolun her bir yanına saçılır. [...] Şah Meşreb tekrar konuşarak, 'Ey Abdullah Han, ben dünyaya sırtımı dönüp yürüyorum,' diye ifade eder*” (Dîvâne Meşreb, v. 185b-186b). Meşreb'in sergilediği bu davranışlara şahit olan Abdullah Han bir müddet sonra Meşreb'in müridi olmak ister fakat Meşreb, müritliğin sorumluluğunu yerine getiremeyeceğini ona belirterek “*Benim dünya ahiret kardeşim ol,*” der ve Buhara'dan ayrılır (Dîvâne Meşreb, v. 189b-190a).

Diğer bir örnek olarak ise, Meşreb'in Cuybar'a yapmış olduğu seyahati sırasında karşılaştığı Ahun Hoca ile vuku bulan hadise zikredilebilir. Aralarında geçen konuşmadan etkilenen Hoca, annesinin yanına gidip Meşreb'den söz eder. “*Hocanın annesi, 'Ey oğlum, ben anladım. Meşreb denen bir Evliya-yı Tahte Kibâbî varmış. La ya 'rifunahum*²¹ *mazmununda*²² *imişler. Ey oğlum, senin baban postnişindi. Neden geç kaldın? Derhal onun yanına git. Sana her ne kadar münâsip olmayan şeyler söylese de hiçbir zaman ona karşı olan ihlâsını bozma, entarisinin eteklerini sıkıca tut,*’ dedi. *Hoca onun yanına gelip 'Şah Meşreb'e mürid oldum' diyerek entarisinin eteklerini sıkıca tuttu*” (Dîvâne Meşreb, v. 193a-195a).

Babarahîm Meşreb, Ahun Hoca'yı müridi olarak kabul ettikten sonra ondan melamet anlayışının sergilendiği bir sâlik edinme ayininde yer almasını ister: “*Şah Meşreb, 'Ey Hoca, şu giydiğin kıyafetini bana ver,' diye seslenir. Hoca derhal omuzlarından kıyafetini çıkarıp verir. Bunun ardından Şah Meşreb, 'Ey Hoca, iki elinle eşeğimin kuyruğunu sıkıca tut, gözünü yum. Ben sana gözlerini aç demediğim müddetçe onları açmayacaksın,' diye konuşur. Daha sonra Hoca'yı*

20 Kemha: Atkıdan takviye tekniğiyle dokunan, genellikle desenli, kaim, ağır ve üzeri hafifçe tüylü bir cins ipekli kumaş (Çağbayır, 2007, s. 2539).

21 “*Evliyâî tahte kibâbî lâ ya 'rifuhum gayrî.*” Velilerim kubbelerimin altındadır, onları benden gayrisi bilemez (Uludağ, 1988, s. 482).

22 Mazmun: Gizli anlam; saklı kavram (Çağbayır, 2007, s. 3094).

sokağa çıkarır. Buhara'nın bütün sokaklarında onunla birlikte yürür. Hoca'yı gören halk onun bu hâline gülerken Şah Meşreb'i görenler ise gözyaşı dökerler” (Dîvâne Meşreb, v. 193a-195a).

Bu hâlde yürürlerken Meşreb, yeni müridine Kalenderî inanç ve anlayışla ilgili şu şiiri okur:

*Muradına yeteyim desen, kalender ol kalender ol
Cennet şarabını içeyim desen, kalender ol kalender ol*

*Ağızdan zikir saçayım desen, kalender ol kalender ol
Mesih gibi uçayım desen, kalender ol kalender ol*

*Sıratı kolay geçeyim desen, kalender ol kalender ol
Cennet hurisi kucaklayayım desen, kalender ol kalender ol*

*Hakk'ı yâd edeyim desen, ki çaresiz öleyim desen,
Dîdârını göreyim desen, kalender ol kalender ol*

*Bu derya gibi taşayım desen, aşk makamı edeyim desen,
Canını câna koşayım desen, kalender ol kalender ol*

*Taşıp derya olayım desen, kınayıp dalgalanayım desen,
Eğer talib olayım desen, kalender ol kalender ol*

*O deryaya gireyim desen, suya dalıp dalgıç olayım desen,
O inciye alayım desen, kalender ol kalender ol*

*Gel ey talip ümitliysen, aşk yolunda ölen ol
Olayım desen âşık sen, kalender ol kalender ol*

*Kalender ol dedim, ne kadar çok dedim Şah-ı Edhem gibi
Kâh olsan bilgisiz, böyle kalender ol kalender ol*

*Kalender ol ki Şibli gibi benzeyip Şeyh-i Attar gibi
Ki yani o Hüsameddin, kalender ol kalender ol*

*Kalender ol ki çok ol, ki sonrakilerin misli gibi ol
Ki Şah Meşreb gibi ol, kalender ol kalender ol.
(Dîvâne Meşreb, v 195a-196a)*

Necasetle İntisap

Tarikata girme niyetini izhar eden mürit adayı ile mürşit arasında gerçekleşen bir tür sözleşme olan intisap, talibin şeyhine manevi bağlılık ve teslimiyetini simgeler. Bir başka ifadeyle, mürşidi tarafından verilen emirleri yerine getirip ona biat edeceği hususunda söz verir.

Tarikatlarda biatin şekli –el almak, etek öpmek, ağza tükürmek– ve gayesi yaklaşık olarak birbirine benzerlik göstermekle birlikte Kalenderiyye’de aynı şekillerde tatbik edildiğine dair kaynaklarda pek az bilgi yer almaktadır (Akarpınar, 2004, s. 13).

Tasavvufi literatürde şeyhlerin vücut sınırlarını sâlik adaylarına istifade etmek suretiyle feyz almalarını sağladıkları kaydedilmektedir. Süleyman Uludağ, “*ermişlerin kemalinden nasip almak, nefeslerinden faydalanmak ve onların hâliyle hâllenmek için şeyhlerin müritlerinin ağzına tükürmeleri*” şeklinde ifade etmesinin ardından Ahmet Yesevi ile ilgili bir rivayet aktarır: “*Ahmed Yesevi’nin şeyhi Baba Arslan’ın ağzına Hz. Peygamber bir hurma tanesi atmış ve tükürüğünden de ona ihsan etmişti. Baba Arslan da aynı şeyi Ahmed Yesevi’ye yapmıştı*” (Uludağ, 2001, s. 28).

Babarahîm Meşreb *Menâkıbnâme*’nde buna benzer bir uygulamanın –Kalenderiyye esaslarına uygun bir şekilde– halkı şaşırtıp adaba mugayir olarak onu sergilediğine²³ şahit olmayız: Meşreb dokuz yoldaşı ile birlikte Endican’a doğru yürürken yoldaşları açıklıktan şikâyet etmeye başlarlar: “*Hazret-i Şah Meşreb onlara bakarak tebessüm ettiler. ‘Ey biraderler, Allah’ın Peygamberi buyurdular ki, Er-refîk sümme’t-tarîk,*”²⁴ dediler. ‘*Ben sizlere kefil oldum. Aç kaldınız, ben sizlere taze helva yapıp vereyim’ dediler. Yoldaşları otururken birbirlerine, ‘Ey biraderler, düşünün bu dağın arasında bir kazan yağ, şeker ve un olsa nasıl olur, bunu yemek keramet olmaz mı? Bunu yiyen hepimiz bir pîr-i kâmil olmaz mıyız?’ diyerek [...] mutlu mesut bir hâlde oturuyorlardı. Hazret-i Şah Meşreb koynundan dilenci kaselerini alıp içine kazurat yapıp tepesine bevl edip ‘Buyrun işte taze helva, şimdi alıp yiyin’ dediler. Yoldaşları birbirine bakarak, ‘Bağışlayın Padişahım, eğer sizin necisinizi yiyip evliya olacaksak, biz evliyalıktan vazgeçtik [...],’ diye konuştular. Onların arasında bir yiğit vardı. O, ‘Bağışlayın Padişahım, eğer izniniz olursa bu biçare onu mübarek sayıp yer’ diye söyledi. Hazret-i Şah Meşreb, ‘Bârekallâh,*”²⁵ gözlerini yum, elini uzatıp dilenci kasesinden bir lokma al,’ dediler. Elini uzattığında Hazret-i Şah Meşreb, ‘*Ey yiğit, gözlerini aç, Allahu Teâlâ’nun kudretini temaşa et,*’ dediler. Yiğit gözlerini açıp baktı ki hakikaten onları şeker taneleri olarak gördü. Yiğit onları ağzına götürüp atarak yuttu. O vakit Allah’ın sevgili bir kulu oldu. Allahu Teâlâ bu yiğidi o anda ehl-i hâp²⁶ kıldı. Sekiz yoldaşı ondan yemediler ve ümitsiz bir hâlde geri döndüler” (Dîvâne Meşreb v. 93a-94b, Hâzret-i Şâh-meşreb v. 71b-73a).

Menâkıbnâme’de sıklıkla bahis konusu edilen necaset motifi, Meşreb’in seyahatlerinde uygulamış olduğu önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Meşreb’in uğramış olduğu şehirlerde hem ileri gelenlerin hem de ahalinin önünde bevl etmesi, kendi Kalenderî inanç ve anlayışını halkın nazarında izhar etmesi olarak telakki edilebilir. *Menâkıbnâme*’de kaleme alınan necaset motifi içeren bu ve benzeri menkıbelerin Kalenderî doktrininin anlaşılmasına ışık tutması açısından ilerideki araştırmalar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

23 Otman Baba’nın Rumeli’de bulunan Akpınar şehrindeki bir hamamın pis suyunun aktığı bir arktan su içmesi örnek olarak gösterilebilir. Velâyetnâme’ye göre Otman Baba’nın arktan akan pis suyu içtiğini gören bir kişi buna şaşırarak, neden bu pis suyu içtiğini sorması üzerine Otman Baba, “*Murdâr nesne yokdur. [...] Ve murdâr didükleri nesne küllihâ aslına rücu idicek seyr ü devr-i felekle gâh insân u gâh nebât u gâh hayvân olur*” (Yurtoğlu, 2012, s. 32.).

24 Önce yoldaş, sonra yol (Aclûnî, 1408/1988: I, 434, H. No: 1397).

25 Bârekallâh: Allah mübarek etsin, bereketli olsun (Ünlü, 2013, s. 102).

26 Ehl-i hâl: İlâhî bir lutuf olarak sâlikin kalbine gelen his ve bunun ruh ve bedenine yansımaları anlamında bir tasavvuf terimidir (Demirci, 1997, s. 216-217).

Sonuç

13. yüzyılda Cemâleddîn Sâvî tarafından Kalenderîliğin doktrin ve erkânı tespit edilerek kurulan Kalenderiyye tarikatı, müteakip yüzyıllarda İslam topraklarında Anadolu'dan Doğu Türkistan'a kadar geniş bir sahada kendine faaliyet alanı bulmuştur. Antinomiyanist davranışlar sergileyen Sûfiler olarak değerlendirilen Kalenderler hem bu dünyadan hem de öbür dünyadan uzaklaşma gayesi taşımışlardır. Bütün nefsanî arzuları ardında bırakıp aleme ve bu alemin içerisindeki herhangi bir varlığa önem atfetmeme (*fakr*) ile inziva hayatı yaşamak (*tecerrüd*) gibi umdeleri uygulama hususunda büyük gayret sarf etmişlerdir. Kalenderîliğin erkân ve esasları arasında zikredilen *çihâr darb*, Kalenderî zümrelerde bütün rükünleriyle tatbik edilmemiş olsa da tarikatın önemli erkân ve vasıflarından biridir.

17-18. yüzyılda Orta Asya topraklarında yaşamış Kalenderî zümresine mensup olan Barbarahîm Meşreb, Türkistan topraklarında şair ve Kalender dervişi olarak kendisine ün kazandırmıştır. Yaşam öyküsü birçok tezkirede ve şahsiyetiyle ilgili efsanelerin yer aldığı menâkıbnâmelerde kaleme alınmıştır. Dış görünüşü itibariyle günümüze kadar ulaşan kaynaklarda Kalenderîliğin en önemli erkânlarından biri olan *çihâr darb* rükününden herhangi bir iz taşımamasına rağmen sergilediği harikulade davranışlar ve dünyayı önemsememe hususundaki öğütleri sebebiyle çevresi tarafından bir Kalender olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca seyahatleri sırasında itlerle dolaşması, şehrin meydanında esrar içmesi hem manevî hem dünyevî liderlere münasip olmayan davranışlar sergilemesi, misal kendi onuruna düzenlenen toyda yastık ve kilimlere bevl etmesi gibi mevcut toplum düzenine karşı çıkarak genel ahlak ve adaba mugayir hareketlerde bulunmasıyla Meşreb, Kalenderî zümresine mensup bir derviş vasıfları taşımıştır.

Literatürde Meşreb'in müridleri hakkında pek az bilgi bulunmakla beraber *Menâkıbnâme*'de birkaç sâlik edinme ayını zikredilmektedir. Bu ayinlerde Meşreb; ateşe hükmederek keramet göstermesi, toplumun dinî ve ahlaki kurallarına uymayarak mürit adaylarını halk gözünde ayıplamak suretiyle Kalenderîlik inanç ve anlayışını benimsetmek istemesi, sâliklere kendi necasetinden istifade ettirerek ondan feyz almalarını sağlaması gibi örnekler gösterilebilir.

Kaynakça / References

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1408/1988). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs Amma İştêhere Mine'l-Ahâdis Ala Elsinetin-Nâs*. C. I-II. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Akarpınar, R. B. (2004). Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme. *Türkbilig*. S. 2004/7. s. 3-19.
- Akarpınar, R. B. ve Arslan, M. (2010). Tekke-Tasavvuf Edebiyatı. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (M. Öcal Oğuz, Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C. 1-5. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demirci, M. (1997). Hâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 216-218.
- Dīvâne Meşreb* (yz). Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi. Doğu Koleksiyonu. Nu. Török O. 384.
- Eliade, M. (2004). *Shamanism: archaic techniques of ecstas* (Willard R. Trask., Çev.). Londra: Penguin Books.

- Esin, E. (1985). “«Eren» Les Dervîš Hétérodoxes Turcs d’Asie Centrale et le peintre Surnommé «Siyâh-Kalam»”. *Turcica*. S. XVII/1985. s. 7-50.
- Digby, S. (1984). Qalandar Related Groups: Elements of Social Deviance in the Religious Life of the Delhi Sultanate of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. *Islam in Asia* içinde (s. 60-108). (Yohanan Friedmann, Ed.). C. I. Kudüs: The Magnes Press.
- Fidancı, M. (1994). *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi, İnceleme-Metin-Sözlük*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli “Vilâyet-nâme”*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Grenard, F. (1898). *Le Turkestan et le Tibet: étude ethnographique et sociologique*. Paris: E. Leroux.
- Gülerer, S. (2012). *Hacım Sultan Menâkıbnâmesi Üzerine Bir İnceleme*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Gülerer, S. (2013). Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı. *Tarih Okulu Dergisi*. S. 6/ XVI (Aralık 2013), 233-262.
- Güzel, A. (2004). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harva, U. (1959). *Les Représentations Religieuses Des Peuples Altaïques*. Paris: Gallimard.
- Hatîb-i Fârsî (1972). *Menâkıb-ı Cemâleddîn-i Sâvî* (Tahsin Yazıcı, Neş.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haţîb Fârsî (1983). *Qalandar-nâma yâ sîrat-i Ğamâl-ad-Dîn Sâwaĝî*. Hamîd Zarrînküb, (Neş.). Tahran: İntişârât-i Tûs.
- Hâzret-i Şâh-meşreb* (yz). Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi. Doĝu Koleksiyonu. Nu. Török O. 244.
- İshoq Bog‘istoniy (1990). Tazkira-i Qalandaron. *Sharq Yulduzi*. Zokirov, Muhsin. S. (Haz.). 1990/8, 152-158.
- Jarring, Gunnar (1987). *Dervish and Qalandar: Texts from Kashghar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Karamustafa, Ahmet T. (2006). *God’s Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200–1550*. Oxford: Oneworld.
- Karamustafa, Ahmet T. (2014). “Antinomian Sufis”. *The Cambridge Companion to Sufism* içinde (s. 101-124.). Ridgeon, Lloyd (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Keyvani, Mehdi (1982). *Artisans and Guild Life in the Later Safavid Period*. Berlin: Klaus Schwarz.
- Köprülü, M. Fuad (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Köprülü, M. Fuad (2005). *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Malçok Meteer, Melek (2012). *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli (İnceleme - Metin - Dizin) (103a-204a)*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Mcchesney, Robert D. (2014). *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of A Muslim Shrine, 1480-1889*. New Jersey: Princeton University Press.
- Mélikoff, İ. (2010). *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe* (Turan Alptekin, Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Nicholson, R. A. (1986). “Abū Sa‘îd Fazlallāh B. Abi’l-Ķayr”. *The Encyclopaedia of Islam*. C. 1. içinde (s. 145-147). Leiden: Brill.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). *Kültür Tarihî Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İsmail-Hazai, György (2007). *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi’ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloĝu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Péri, Benedek (2016). It is the Weed of Lovers. The Use of Cannabis Among Turkic Peoples up to the 15th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. S. 69/2, 139-155.
- Ridgeon, Lloyd (2010). Shaggy or Shaved? The Symbolism of Hair among Persian Qalandar Sufis. *Iran and the Caucasus*. S. 14, 233-264.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas (1978). *A history of Sufism in India*. Yeni Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Seyirci, Musa (1992). *Abdal Musa Sultan*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Şehzâde Alaâddin Gaybî (2021). *Kaygusuz Abdâl Külliyyatı: (Hayatı-eserleri-metin sözlük-kaynaklar)*. Abdurrahman Güzel (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tolkun, Selahittin (2001). Meşreb (1640-1711). *Türk Kültürü Dergisi*. S. 454 (Şubat), 110-115.
- Trimingham, J. Spencer (1971). *The Sufi Orders of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Uludağ, Süleyman (1988). Ağyâr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. içinde (s. 482). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yalçın, Yunus (2008). *Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler ve Otman Baba Velâyetnâmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yurtoğlu, Gökhan (2012). *XV. Yüzyılda Rumeli'de Heterodoks Bir Türk Sûfisi: Otman Baba ve Velâyetnâmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Vâhidî (2015). *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân : inceleme, tenkitli metin*. T. Karabey, B. Şığva, Y. Babür, (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.